

Fidan Əbdürrəhimli*

İnsan hüquqları kontekstində işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ

Annotasiya

Məqalədə işgəncənin hüquq doktrinasında, eləcə də milli və beynəlxalq hüquqi sənədlərdə verilmiş anlayışları, mütləq insan hüququ olan işgəncəyə məruz qalmamaq hüququnun müxtəlif regional, beynəlxalq və milli hüquqi aktlarda təsviri qeyd olunmuşdur. Bundan başqa, hansı hərəkət və halların işgəncə hesab olunması, qəddar rəftarın anlayışı barədə məlumat verilmişdir. Həmçinin, işgəncə hallarının qarşısının alınması üçün mövcud beynəlxalq və milli müdafiə mexanizmlərinin fəaliyyət prinsiplərinə toxunulmuş, sonda AİHM-də işgəncə və qəddar rəftarla bağlı verilmiş şikayətlər və çıxarılmış qərarlardan nümunələr gətirilmişdir.

Summary

The article is dedicated to the definition of torture, the reflection of the prohibition of torture as fundamental human rights in national and international legal documents. Beside to that, there is given the definition of the degrading treatment and criteria for actions and conditions constituting the torture. The international and national human rights protection mechanisms with regard to prevention of torture, and petitions addressed to and decisions made by ECHR on torture and cruel treatment is included to the content of the article.

İnsan hüquqları fenomeninə müxtəlif hüquq nəzəriyyələrində fərqli anlayışlar verilmişdir. Təbii insan hüquqları nəzəriyyəsinə görə hüquq ilahi iradənin ifadəsidir və insanlara Allah tərəfindən, məhz, sadəcə insan olduqları üçün verilmişdir. Bu hüquqlara azadlıq, mülkiyyət, yaşamaq, bərabərlik və s. aiddir. Təbii hüquq nəzəriyyəsinin məşhur nümayəndələrindən olan Con Lokka görə, təbii hüquqlar insanlarla birgə doğulduqlarından onlardan ayrılmazdır, heç kəs, heç vaxt, heç yerdə bu hüquqları poza bilməz. Həmçinin, Lokk insanın təbii hüquqlarını yaşamaq, azadlıq və mülkiyyət hüquqları olaraq üç yerə ayırmışdır.¹ Təbii insan hüquqlarının əsas müddəaları insan hüquqlarının mütərəqqi mənbələrindən sayılan ABŞ 1776-cı il “İstiqlaliyyət Bəyannaməsi”ndə, Fransa Burjua İnqilabının dövrünə görə möhtəşəm nəticəsi olan “İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə”də öz əksini tapmışdır. İstiqlaliyyət Bəyannaməsində deyilir: Biz bu həqiqətləri aşkar bilirik ki, insanlar bərabər yaradılıblar və onlara Tanrı tərəfindən müəyyən ayrılmaz hüquqlar verilmişdir və bunların sırasına yaşamaq, azadlıq, xoşbəxtliyə can atma hüququ da daxildir. Belə hüquqların təmin edilməsi üçün insanlar ədalətli, idarə olunanların razılığına güvənən hökumət qurur, odur ki, hər hansı dövlət həmin hüquqları pozarsa, xalqın onu dəyişməyə, ləğv etməyə, əvəzində isə həmin prinsiplərə dayanan, insanların əmin-amanlığına və güzəranına daha yüksək

*Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi, IV kurs, 1406-cı qrup tələbəsi

¹ Əmir Əliyev. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi, s. 58 (Bakı 2009)

təminat verən yeni quruluş yaratmağa haqqı vardır.²

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaranan pozitiv hüquq nəzəriyyəsinə görə isə, hüquq tamamilə dövlətin iradəsi və əmr və göstərişlərindən ibarətdir. Buna görə də insanlar heç bir təbii hüquqa malik deyillər. İnsan yalnız qanunla müəyyən olunan və qanunvericilik aktlarında öz əksini tapan hüquqlara malikdir – insan hüquqları qanundan kənar ola bilməz. Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, insan hüquqları onların qabiliyyəti, mənşəyi, şəxsiyyəti ilə bağlı deyil, yalnız dövlətin qanunları ilə əlaqədardır. İnsan hüquqlarının içərisində mütləq hüquqlar, yəni dövlətin heç bir halda geri çəkilməyəcəyi hüquqlar fərqləndirilir. Mütləq hüquqlara dörd hüquq aid edilir: 1) yaşamaq hüququ, 2) işgəncələrə məruz qalmamaq hüququ, 3) köləlikdə və asılı vəziyyətdə saxlanılmamaq hüququ və nəhayət, 4) qanunsuz cəzaya məruz qalmamaq hüququ. Bu hüquqların təmin edilməsindən dövlət heç bir halda, yəni fəvqəladə vəziyyət, hərbi vəziyyət, dövlətdaxili qeyri-sabitlik, müharibə şəraiti və təhlükəsi və s. hallarda boyun qaçıra bilməz. Bu məqalədə yuxarıda göstərilən mütləq hüquqlardan ikincisi, yəni işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmamaq hüququ haqqında beynəlxalq hüquqda və milli qanunverici-liyimizdəki normalara, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bir neçə qərarına nəzər salınacaq.

Ümumiyyətlə, dilimizdə istifadə olunan “işgəncə” sözü əsl etibarilə farsçada olan “şikəncə” sözündən olub, Azərbaycan türkcəsinə “işgəncə” formasında keçmişdir. İşgəncə əziyyət etmək, əzab vermək, iztirab vermək kimi mənalar daşıyır. İşgəncə ərəbcədə “əzab” qavramını ifadə edir. İşgəncənin tarixi kifayət qədər qədimdir. Cəmiyyətin inkişafı mürəkkəb xarakter aldıqca, işgəncənin də formaları “təkmilləşdirilmişdir” və normal insan ağına gəlməyəcək qədər dəhşətli növləri tətbiq olunmuşdur. İşgəncə dindirmənin üsulu kimi yeni yaranmış fenomen deyil. İlk yazılı qanunlardan bəri subyektlərdən məlumatların alınması üçün istifadə olunmuşdur. İşgəncələr keçmişdə müxtəlif vaxtlarda Avropada həyata keçirilmişdir.³ Kilsə qanunlarının işgəncə tətbiqini nəzərdə tutan normaları, inkvizisiya məhkəmələri, tükürpərdiciliyinə görə öndə gedən Çin işgəncələri, 1936-38-ci illərdə Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının “qara siyahısına” düşən şəxslərə etdikləri və nasist alman faşizmi və Qarabağ müharibəsində ermənilərin həmvətənlərimizə qaşı törətdikləri qeyri-insani davranışlar və vəhşiliklər yaddaşımızdadır.

İşgəncə insan hüquqlarının ciddi zorakı pozuntusudur və beynəlxalq hüquqla qəti şəkildə qadağan olunur. İşgəncənin qadağan olunması çox sayda beynəlxalq sənədlərdə və humanitar sazişlərdə öz əksini tapmışdır. O, həmçinin, beynəlxalq ümumi hüququn prinsipi kimi də çıxış edir və “jus cogens” olaraq dövlətlərin işgəncəni qadağan edən sənədləri ratifikasiya edib-etməməsindən asılı olmayaraq üzərinə öhdəlik qoyur. İşgəncə BMT-nin insan hüquqlarının standartlarının formalaşdırılmasının inkişaf prosesində ilk əlaqəli işlərindən biri olmuşdur. 1948-ci il 10 dekabr tarixli ÜİHB-in 5-ci maddəsində göstərilir: Heç kim işgəncələrə və yaxud ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və cəzaya məruz qalmamalıdır. Eyni məzmunlu digər bir norma 1950-ci

² V. V. Lazarev. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Tərcümə, s. 47 (Bakı, 2007)

³ Interrogation and Torture University of Washington, Seattle, CSEP 590 TU University of California, Berkeley, PP 190/290-009 By Barbra Ramos (UCB GSPP), Christopher DuPuis (UW PMP), Dennis Galvin (UW PMP), Eiman Zolfaghari (UW PMP), Sean David Cardeno (UCB GSPP), s. 4 (December 7, 2005)

il Əsas İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyasında da əksini tapmışdır. Adı çəkilən aktın 3-cü maddəsində qeyd olunur: Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və cəzaya məruz qalmamalıdır. 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsində işgəncənin qadağan olunmasına dair norma aşağıdakı formada öz əksini tapmışdır: Heç kim işgəncələrə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Əsasən də, heç bir şəxs özünün sərbəst razılığı olmadan tibbi və ya elmi təcrübələrə məruz qalmamalıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ başlığı altında 46-cı maddənin 3-cü bəndinə görə heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan, rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və ya başqa təcrübələr aparıla bilməz. İşgəncəni qadağan edən və sırf onunla bağlı məsələləri nizama salan, daha geniş məzmunlu bir akt "İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə" 1984-cü il BMT Konvensiyasıdır. İşgəncənin qarşısının alınmasına və cəzalandırılmasına dair 1985-ci il tarixli Amerika Konvensiyası, İşgəncənin və qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınmasına dair 1987-ci il Avropa Konvensiyası da xüsusi müqavilələr olmaqla sırf işgəncəyə dair məsələləri tənzimləyirlər. İşgəncələrin aradan qaldırılması və onların cəzalandırılması haqqında Amerika Konvensiyasının 2-ci maddəsində hər hansı şəxsə cinayət istintaqı məqsədilə qorxu vasitəsi, həmin şəxsin cəzalandırılması vasitəsi, preventiv tədbir, sanksiya və ya hər hansı başqa məqsədlə fiziki və ya psixi ağrı, yaxud əzab vermək vasitəsi kimi tətbiq olunan hər hansı qəsdən törədilən əməl işgəncə kimi qiymətləndirilir. 1981-ci il Afrika Xartiyasının 5-ci maddəsi də işgəncəni qadağan edir. İşgəncələrin qadağan olunması baxımından İnsan hüquqlarının Ümumislam Bəyannaməsi də mühüm rol oynayır. Bəyannamədə göstərilir ki, heç kəsə mənəvi iztirab, yaxud cismani işgəncə verilə bilməz, onun özünə, yaxud qohumlarının və yaxın adamlarına zərər vuran rəftar edilə bilməz, heç kəs cinayət törətməyini etiraf etməyə, yaxud onun mənafeyinə zərər vuran hərəkətlərə razılıq verməyə məcbur edilə bilməz.⁴ İşgəncələri və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan davranışların qadağan olunmasını özündə ehtiva edən beynəlxalq sənədləri ratifikasiya edib-etməməsindən asılı olmayaraq bütün dünya dövlətləri həmin hərəkətləri öz qanunvericilik sistemləri ilə qadağan etməlidirlər. Həmin Konvensiyanı ratifikasiya etməmək dövlətləri beynəlxalq sferada öhdəliklərdən və məsuliyyətdən azad etmir.

Bütün adı çəkilən sənədlərdə işgəncəyə verilən anlayış məzmun baxımından və mahiyyətə fərqlənmirlər. Bununla belə, ədəbiyyatlarda ümumi olaraq işgəncənin əlamətləri kimi aşağıdakı halları göstərilməmişdir:

- kəskin ağrı və əzabla müşayiət olunması;
- qəsdlə edilməsi;
- hər hansı bir şəxsə, ondan və ya üçüncü şəxsdən məlumat, yaxud etiraf əldə etmək üçün, onu, özünün, yaxud üçüncü şəxsin törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhəli bilindi, şübhə doğuran hərəkətə görə cəzalandırmaq üçün, həmçinin onu, yaxud üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün edilsin;

---

⁴ Əmir Əliyev. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. s. 268 (Bakı 2009)

- və səlahiyyətli və ya rəsmi şəxslərin razılığı və ya göz yumması ilə həyata keçirilsin.

Kəskin ağrı və əzabla müşayiət olunması dedikdə, elə vasitələrdən (alətlərdən, ifadələrdən, hərəkətlərdən və s.) istifadə olunması başa düşülür ki, həmin vasitələrlə işgəncə verilən şəxsin fiziki və psixi sağlamlığına ciddi xəsarətlər yetirilir, həmçinin həmin hərəkətlər şəxsin bədənində və şüurunda qalıcı "yaralar" qoyur. Qəsdlə edilməsi onu ifadə edir ki, burada təqsirin məhz ehtiyatsızlıq yox, qəsd forması ilə həmin hərəkətlər törədilir və ya hərəkətsizliyi işgəncə yaradan hallar baş verir. Yəni işgəncə həyata keçirən şəxs, etdiyi hərəkətin mahiyyətini, ondan doğacaq halları görür, şüurlu şəkildə dərk edir və əksər hallarda bunu arzulayır. Nəyə görə əksər hallarda? Çünki bəzən işgəncəni "əmr qulları" istəmə-dən də əmrə tabe olaraq həyata keçirmək məcburiyyətində olurlar. İşgəncə, ümumiyyətlə, bir anda baş verib bitmir, adətən, daha "təsirli" olması üçün müəy-yən müddət davam etdirilir. Buna görə də işgəncənin ehtiyatsızlıqdan edilməsi məntiqdən kənar qalır və qəsdlə törədilməsi onun əsas əlamətlərindən sayılır.

Hər hansı bir şəxsə, ondan və ya üçüncü şəxsdən məlumat, yaxud etiraf əldə etmək üçün, onu, özünün, yaxud üçüncü şəxsin törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhəli bilindi, şübhə doğuran hərəkətə görə cəzalandırmaq üçün, həmçinin onu, yaxud üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün edilməsi, aydındır ki, onun məqsədini ifadə edir. Məhz, məlumat almaq məqsədilə şəxslərə işgəncə verilə bilər. Səlahiyyətli və ya rəsmi şəxslərin razılığı və ya göz yumması ilə həyata keçirilməsi dedikdə isə, bəzən işgəncənin birbaşa həmin səlahiyyətli şəxslərin özünün "aktiv" iştirakı ilə, bəzən isə sadəcə onların razılığı həyata keçirilməsi başa düşülür.

İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə BMT Konvensiyasının 1-ci maddəsində işgəncəyə anlayış verilmişdir. Belə ki, bu Konvensiyanın məqsədləri üçün «işgəncə» dedikdə, hər hansı bir şəxsə, ondan və ya üçüncü şəxsdən məlumat, yaxud etiraf əldə etmək üçün, onu, özünün, yaxud üçüncü şəxsin törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhəli bilindi, şübhə doğuran hərəkətə görə cəzalandırmaq üçün, həmçinin onu, yaxud üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün, yaxud hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan hansısa səbəbə görə dövlətin vəzifəli şəxsi, yaxud rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud onların təhriki və ya məlumatlılığı, yaxud göz yumması ilə qəsdən fiziki, yaxud mənəvi cəhətdən güclü ağrı və ya əzab verən hər hansı hərəkət başa düşülür. Yalnız qanuni sanksiyalar nəticəsində baş verən, bu sanksiyaların ayrılmaz tərkib hissəsi olan, yaxud onların təsadüfən doğurduğu ağrı və ya əzablar bu anlayışa daxil deyil.

Türk hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, məhz Konvensiyada verilən anlayışın məzmununa görə işgəncə fiziki və mənəvi olmaqla iki yerə bölünür. Fiziki işgəncə dedikdə, insanın bədəninə bilavasitə tətbiq olunan işgəncə başa düşülür. Məsələn, mütəmadi olaraq döymək, dağlamaq, yandırmaq, zəncirə vurmaq, elektrik vermək, soyuq suya salmaq, suda boğulmağa şərait yaratmaq, uzunmüddətli təcrid edilmək, gərgin əmək, cinsi istismar və təcavüz və s. fiziki işgəncə hərəkətləridir. Bununla bərabər beynəlxalq hüquqla işgəncə hesab olunan hərəkətlərin konkret siyahısı verilməmişdir. Lakin işgəncə hər bir halda qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan hərəkət hesab olunmuşdur. Yuxarıda sadalananlarla bərabər parlaq işığa məruz qalmaq, davamlı yüksək

səslərə məruz qalmaq, yuxusuz, ac və susuz saxlanılmaq kimi hərəkətlər də işgəncə hesab olunur. Mənəvi işgəncə dedikdə isə, fiziki olmayan, lakin insana təsir edən, psixi vəziyyətin pozulmasına səbəb olan hərəkətlər başa düşülür. Məsələn, şəxsə, ailə üzvlərinə və ya sevdiklərinə söymək, söydürmək, ləyaqətini alçaltmaq, şəxsə inandığını dandırmaq və s. Ölüm cəzasına məhkum olunmuş şəxslərin cəzanın icrasını gözləmələri də bəzi müəlliflər tərəfindən işgəncə kimi dəyərləndirilir.

İşgəncə özlüyündə dar və geniş mənada başa düşülür. Dar mənada işgəncə dedikdə, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadəsini almağa və onu dindirməyə səlahiyyətli şəxslərin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə təqsirini etiraf etmək, cinayəti təsdiq edən sübutları ələ keçirmək, dindirmə zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadəsindəki ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını təmin etmək, cinayətin digər iştirakçılarını ələ vermək və ya törədilməsi mümkün digər cinayətlər haqqında məlumat almaq üçün onda fiziki və ya psixi zərər, ya da təhlükə meydana gətirən və ya insan ləyaqəti ilə uzlaşmayan hər cür maddi və mənəvi edilən kobud rəftar başa düşülür. Geniş mənada işgəncə dedikdə isə, cinayət mühakiməsindən əlavə inzibati və intizam mühakimələrində təqsirləndirilən şəxslə yanaşı, şahid, ekspert və müdafiə tərəfinin digər iştirakçılarını da əhatəsinə alan qavram başa düşülür.⁵

Qeyri-insani rəftar anlayışı altında konkret şəraitdə bəraət qazandırılmayan qəsdən güclü fiziki və ya mənəvi əzab yetirilməsi kimi rəftar başa düşülür. İşgəncəyə dair resurslarda qeyd olunur ki, işgəncənin qadağan olunması çoxçeşidli rəftar və cəzaları əhatə edir. Lakin heç də bütün pis rəftarları və ya cəzaları, qadağan edilən hərəkətlərdən biri kimi tövsif etmək olmaz. Pis rəftar minimum ağırlıq dərəcəsinə malik olmalıdır. Bu minimumun qiymətləndirilməsi istər-istəməz nisbi xarakter daşıyır. Belə ki, bu işin bütün hallarından, məsələn, rəftarın müddətindən, onun fiziki və ruhi nəticələrindən və bəzi hallarda qurbanın cinsindən, yaşından və sağlamlıq durumundan asılıdır. Rəftarın ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza kimi tövsif edilməsi üçün sözügedən rəftar konkret ağırlıq dərəcəsi həddinə çatmalıdır. Rəftar o halda ləyaqəti alçaldan rəftar kimi sayıla bilər ki, o: “qurbanları başqaları qarşısında kobud surətdə alçaldır və ya onların fiziki və ya mənəvi müqavimətini qıra bilən qorxu, əzab və acizlik hisslərinin yaranmasına səbəb olur”.

İşgəncə faktları ibtidai istintaq hərəkətlərindən dindirmə hallarında tətbiq olunma ehtimalı daha yüksəkdir. Şəxsdən ifadə verməsini, təqsiri üstələnməsini və etiraf etməsini tələb etmək üçün qeyri-qanuni olsa da bu yollara baş vurulur. Hətta İsrail yeganə demokratik dövlətdir ki, məhkumdan məlumat almaq üçün “yüngül fiziki təzyiqin” yolverilən olduğunu qəbul etmişdir.⁶ Lakin qanunən şəxsin azad surətdə iradəsini ifadə etməyən, yəni könüllü olmayan, təzyiqlə, işgəncə ilə ifadə verməsindən, təqsirini etiraf etməsindən məhkəmədə sübut kimi istifadə oluna bilməz. Lakin buna nə dərəcədə əməl olunur, o səlahiyyətli şəxslərin vicdan məsələsidir.

---

⁵ Hasan Doğancı. İşkencenin tarixi, yasaklanma süreci, uluslararası insan hakları məqalələrindəki və iç hukukumuzdakı yeri: http://www.cagipolisi.com.tr/eski_sitemiz/27/49-50-51-52-53.htm

⁶ Interrogation and Torture, s. 590 (University of Washington, Seattle, CSEP). Barbra Ramos, Christopher DuPuis, Dennis Galvin, Eiman Zolfaghari, Sean David Cardeno. TU, s. 190/290-299 (University of California, Berkeley, 2005)

Konvensiyanın 2-ci maddəsi hər bir iştirakçı dövlətə öz yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncə hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün təsirli qanunvericilik, inzibati, məhkəmə tədbirləri, yaxud digər tədbirlər görməsi öhdəliyini qoymuşdur. Həmçinin, eyni maddədə göstərilir ki, necə olursa-olsun, heç bir müstəsna hal – müharibə vəziyyəti və ya təhlükəsi, daxili siyasi qeyri-sabitlik, yaxud hər hansı digər fəvqəladə şərait – işgəncəyə haqq qazandıra bilməz. Bu isə mütləq insan hüquqlarının başlıca təminat formasıdır. Maddənin 3-cü bəndində isə vəzifə etibarilə yüksək rəisin, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanının əmrinin işgəncə verilməsinə haqq qazandırmadığı qeyd olunmuşdur. Bu zaman qeyri-qanuni əmrin yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət yarana bilər.

3-cü maddədə iştirakçı dövlətlərin üzərinə heç bir şəxsi ona işgəncə veriləcəyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar mövcud olduğu halda başqa bir dövlətə sürgün etməmək, qaytarmamaq və ya ekstradisiya etməmək kimi öhdəliklər qoyur. Səlahiyyətli hakimiyyət orqanları belə əsasların olub-olmadığını müəyyən etmək üçün işlə əlaqədar bütün halları, o cümlədən müvafiq hallarda həmin dövlətdə insan hüquqlarının davamlı olaraq kobudcasına, biabırçı və kütləvi surətdə pozulması praktikasının mövcudluğunu nəzərə alırlar. Bu zaman bir dövlət ərazisində insan hüquqlarını mütəmadi pozuntuları yaşanan, işgəncə faktları həyata keçirilən başqa dövlət barəsində İşgəncələr əleyhinə Komitəyə bu faktların araşdırılmasının vacibliyi barədə məlumat verə bilər.

Konvensiyanın 13-cü maddəsində qeyd olunur ki, hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncələrə məruz qaldığını iddia edən hər bir şəxsin bu dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına şikayət verməsi və onlar tərəfindən belə şikayətlərə təcili və obyektiv baxılması hüququnu təmin edir. Şikayət və şahid ifadələrinə görə iddiaçı və şahidlərin pis davranış, yaxud hədə-qorxudan müdafiəsini təmin etmək üçün tədbirlər görülür. Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil insan hüquqları pozuntusu barədə qanuni tələblərə uyğun şikayət ərizəsi alındıqda, həmin ərizədə qeyd olunmuş faktların araşdırılması məqsədilə, AR-ın İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili haqqında Qanunun 12-ci maddəsinin 12.2.1-ci hissəsində göstərildiyi kimi, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzaçəkmə müəssisələrinə, istintaq təcridxanalarına, müvəqqəti saxlama yerlərinə daxil olmaq, cəzaçəkmə müəssisələrində, istintaq təcridxanalarında, müvəqqəti saxlanılma yerlərində saxlanılan şəxslərlə görüşmək və təkbətək söhbət etmək kimi hüququ vardır. Ombudsmana belə bir hüququn verilməsi istintaq təcridxanasında, müvəqqəti saxlama yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində işgəncə törədilməsinin aradan qaldırılmasına da müsbət təsir göstərir. Belə bir hüquq Ombudsmanla yanaşı, vətəndaş cəmiyyətinin əsas ünsürlərindən olan bəzi qeyri-hökumət təşkilatlarına da verilmişdir. QHT-lərin isə beynəlxalq sferada yeri hər kəsə məlumdur. Onlar yerləşdikləri dövlətin ərazisində insan hüquqlarının vəziyyəti barədə dövlətlə bərabər məruzələr hazırlayaraq səlahiyyətli beynəlxalq qurumlara təqdim edirlər. Bəzən isə, dövlətin göstərmədiyi nüansları öz məruzələrində əks edərək obyektivliyi təmin edirlər. Belə hüquq tanınan qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin də, cəzaçəkmə müəssisələrinin rəislərinə məlumat verməklə cəzaçəkmə müəssisələrinə baş çəkə bilər, məhkumlarla görüşə bilərlər, sosial sorğuların aparılmasına onları cəlb edə bilərlər. Cəzaçəkmə müəssisəsinə baş çəkmək hüququ, həmçinin, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinə də

məxsusdur. Kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinin və digər şəxslərin müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı icra edən müəssisələrə baş çəkmələri yalnız Ədliyyə Nazirliyi və bəzi hallarda Müdafiə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş hallarda və qaydada həyata keçirilə bilər. Bütün bunlar cəzaçəkmə müəssisələrində məhkum olunmuş şəxslərə qarşı işgəncə faktlarının tətbiq edilməsində müəyyən mənada preventiv xarakter daşıyır. Qanunvericiliyin belə müddəaları dövlətdaxili hüququmuzun beynəlxalq hüquq normaları ilə harmonizasiyasında mühüm rol oynayır.

Belə ki, cəzaların icrasına Cəzaların İcrası Məcəlləsinə müvafiq olaraq bir sıra nəzarət formaları mövcuddur, Ədliyyə Nazirliyinin, Müdafiə Nazirliyinin, məhkəmənin, ictimai təşkilatların və prokurorluğun nəzarəti mövcuddur. Həmin Məcəllənin 20-ci maddəsində qeyd edilir ki, ictimai təşkilatlar məhkumların islah edilməsində iştirak edir və cəzanı icra edən müəssisə və ya orqanların fəaliyyətinə ictimai nəzarəti həyata keçirirlər. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin məhkumların əsas hüquqları adlanan 10-cu maddəsinin 3-cü bəndində göstərilir ki, cəzaları icra edən müəssisə və ya orqanın işçi heyəti məhkumlara qarşı münasibətdə nəzakətli olmalıdır. Məhkumlar qəddar və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalmamalıdırlar. Məhkumlara məcburetmə tədbirləri yalnız qanuna əsasən tətbiq edilə bilər. İşgəncələr əleyhinə Konvensiyanın digər bir diqqətə-layiq maddəsi 14-cü maddədir. Maddədə qeyd olunur ki, hər bir iştirakçı dövlət işgəncə qurbanının əvəz almasını və hüquqi sanksiya ilə möhkəmləndirilən ədalətli və adekvat kompensasiyanı, o cümlədən mümkün qədər daha tam reabilitasiya vasitələri əldə etməsini öz hüquq sistemində təmin edir. İşgəncə qurbanı işgəncə nəticəsində ölərsə, kompensasiya almaq hüququ onun öhdəsində olanlara verilir. Konvensiyanın 17-24-cü maddələrində İşgəncələr əleyhinə Komitənin yaradılması əsasları və işləmə prinsipi öz əksini tapmışdır. Məlum aktda o da göstərilir ki, Konvensiya bütün dünya dövlətlərinin qoşulması üçün açıqdır.

Beynəlxalq humanitar hüquqda işgəncələrin qadağan olunması öz ifadəsini 1949-cu il 4 Cenevrə Konvensiyasında və ona əlavə edilən 1977-ci il Protokolunda tapmışdır. Silahlı konflikt kontekstində törədilən işgəncələr müharibə cinayətləri hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin işgəncə başlığı altında təsbit edilən 113-cü maddəsində tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərə fiziki və ya psixi iztirablar vermə 7 ildən 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Bu norma qanunvericiliyimizə AR Milli Məclisinin haqqında danışılan Konvensiyanı 31 may 1996-cı ildə ratifikasiya etməsilə daxil olmuşdur. Lakin bu normaya görə məsuliyyət işgəncə faktı bir şəxsə yox, mülki əhalinin iki və daha artıq nümayəndəsinə qarşı törədildikdə yaranır. Əgər işgəncə sülh və ya müharibə zamanı hər hansı mülki əhaliyə qarşı genişmiqyaslı və ya sistematik hücumların həyata keçirilməsi halları olmadıqda baş verirsə, bu zaman AR CM-in 133-cü maddəsi ilə, yəni əzabvermə ilə təsvif olunur. AR CM-in 133-cü maddəsində göstərilir ki, bu Məcəllənin 126 və 127-ci maddələrində göstərilən nəticələrə səbəb olmayan mütəmadi olaraq döyməklə və ya sair zorakı hərəkətlərlə güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə iki ilədək müddətə islah işləri və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

İndi isə, Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsində işgəncə və digər qəddar davranışlarla bağlı baxılan işlərə və qəbul olunan bir neçə qərara nəzər salaq.

Belə işlərdən biri Korobovun Ukraynaya qarşı (39598/03 no.) işidir. Ərizəçi Korobov S.ə verdiyi borcunun qaytarılması üçün 2000-ci il 18 aprel tarixində onunla görüşməyə qərarlaşdırır. Lakin 11 aprel 2000-ci il tarixinə Korobov haqqında cinayət işi açılır və şəxs 18 aprel tarixində saat günorta 15:00-16:00 arası polis əməkdaşları tərəfində tutularaq müvafiq orqana gətirilir. Lakin şəxsin tutulması vaxtı tərtib olunan protokolda saat 21:00 göstərilir. Korobov AİHM-nə verdiyi ərizəsində göstərir ki, o 18 aprel tarixində saat 15:00-21:00 arasında polis əməkdaşı tərəfindən döyülmüş, ona əzab və elektrik şoku verilmiş, eyni hal 26 aprel tarixində də təkrarlanmışdır. 2000-ci ilin may ayının əvvəlində tibbi müayinədən keçərkən şəxsin kürəyində, sinəsində və aşağı ətraflarında qançır izləri aşkarlanmışdır. 2002-ci ildə Korobov hədə-qorxu ilə pul tələb etməyə görə 3 illik həbs cəzasına məhkum olunmuşdur. Bu müddətin iki ilini sınaq müddəti təşkil edirdi. İttiham apelyasiya məhkəməsində qüvvədə saxlanıldıqdan sonra, Ali Məhkəmə Korobovun kassasiya şikayətini ləğv etmişdir. Belə ki, zərərçəkmiş və onun vəkilinin xəbəri olmadan məhkəmə iclası keçirilmişdir. Çoxsaylı müraciətlərinə baxmayaraq prokuror qəddar davranışla bağlı cinayət işi açmaqdan imtina etmişdir. Yalnız 2005-ci ildə istintaq başlanır və şahidlərin dindirilməsindən sonra 2008-ci ildə mümkün sübutlar tədqiq olunmadan məhkəmə cinayət işi üzrə icraata xitam verən yekun qərarı qüvvədə saxlamışdır. AİHM-nə verdiyi şikayətdə Korobov Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü "işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ", 6-cı "ədalətli məhkəmə araşdırması" və 41-ci "əvəzin ədalətli ödənilməsi" maddələrinə istinad etmişdir. AİHM Korobovun polis əməkdaşı tərəfindən işgəncəyə məruz qaldığını, ədalətli məhkəmə araşdırması qaydasının pozulmasını təsdiqləyərək, Ukrayna dövlətinə zərərçəkmişə 21000 avro məbləğində təzminat ödəməsi barədə yekun qərar çıxarmışdır. Digər bir iş Yavuz Çəliyinin Türkiyəyə qarşı (34461/07 no.) işidir. Ərizəçi 1968-ci il təvəllüdlü Türkiyə vətəndaşı İstanbulda yaşayan Y. Çəlik AİHB-nin 3-cü maddəsinin pozulması ilə əlaqədar verdiyi şikayətdə təsdiq etmişdir ki, 2006-cı ilin oktyabrında polis əməkdaşını təhqir etmə və ona hücum etmə ilə təqsirləndirililərək gətirildiyi yerli polis məntəqəsinin həyətində polis əməkdaşı tərəfindən sifətinə yumruq zərbəsi endirilmiş və boğazından tutularaq nəfəs almasına maneçilik törədilmişdir. Həmçinin, vurğulamışdır ki, onun iddiasının araşdırılması adekvat aparılmamışdır. AİHM yekun qərarında Türkiyə hökumətinə zərərçəkmişə 11700 avro (mənəvi zərərə görə) təzminat ödənilməsi öhdəliyi qoymuşdur.

Rupa Rumıniyaya qarşı işində (no. 2. (37971/02)) isə Avropa Konvensiyasının 3, 6 və 13-cü maddələrinə istinadən verdiyi şikayətdə göstərmişdir ki, 2000-ci ildə küçədə gedərkən polisə şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim etməkdən boyu qaçırdıqdan sonra polis əməkdaşını vurmuş və onun nəqliyyat vasitəsinə zərər yetirmişdir. Cinayət işi üzrə icraat ərizəçinin əleyhinə qurulmuşdur. Belə ki, Rupa iddia edir ki, sorğu zamanı o mütəmadi olaraq döyülmüşdür və hadisənin araşdırılması effektiv həyata keçirilməmişdir. Həmçinin o, şikayətində effektiv müdafiə üsulundan məhrum edildiyini göstərmişdir. Əlavə olaraq, Avropa konvensiyasının 6-cı maddəsinə istinad edərək göstərmişdir ki, dövlət ittihamçısı onun özünün sərbəst olaraq vəkil seçməsinə izn verməmiş və dövlət hesabına vəkil təyin edilmişdir, həmin vəkil isə ona adekvat köməklik göstərməmişdir. AİHM yekun aktında zərərçəkmişə 5200 avro mənəvi zərərə görə və 5000 avro da vəkilə ödənilmiş xərclərin kompensasiya edilməsi qərarına gəlmişdir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində maraq doğuran qəddar və insan ləyaqətini alçaldan cəza və rəftara dair işlərdən biri də Dudreviçlərin Xorvatiyaya qarşı işidir (52442/09). Ərizəçilər: Daniel Dudreviç, anası Katiça Dudreviç və atası Duro Dudreviç ərizələrində göstərmişlər ki, 16 iyun 2009-cu il tarixində axşam saat 21:30 radələrində bir restoranda Daniel ilə bir qrup şəxs arasında mübahisə baş vermişdir. Restoranın həyətində baş verən mübahisədə şəxslərdən biri Danielin qardaşını Roma mənşəli olmasına görə təhqir etmişdir. Polisin gəlməsi ilə dava da sonlanmışdır. Polislər davada iştirak edən bir neçə şəxsi, Danieli və qardaşını polis məntəqəsinə aparmışlar. Bir saat sonra valideynləri polis məntəqəsinə gəldikdə, polis işçisi Katiçanı kobud formada maşından düşürmüş, qollarını buraraq sinəsinə zərbə vurmuş və belindən tutmuşdur. Həmin gün Katiça və Daniel xəstəxanada qarın, sinə, baş və burun nahiyələrindəki kontuziyaya görə müayinə olunmuşlar. 9 iyul 2009-cu ildə polis Danielin qardaşı da daxil olmaqla davada iştirak edən bir neçə şəxsi ictimai qaydanı pozmalarına görə ittiham etmiş və onları cərimələmişdir. Daniel də davada iştirak etdiyi üçün təqsirləndirilmiş və ona töhmət verilmişdir.

Katiça Dudreviç ictimai qaydanı pozmağa və polisi təhqir etməyə görə təqib olunmuşdur. Eyni zamanda o, ona hücum edən iki nəfər polis işçisindən şikayət etmişdir, lakin sübut yetərsizliyindən işə xitam verilmiş, həmçinin məhkəmə də şikayət lazımı formada tərtib edilmədiyi üçün işə baxmaqdan imtina etmişdir. 2008-ci ilin dekabrından başlayaraq Danielin valideynləri bir neçə səlahiyyətli orqana şikayətlə müraciət etmişlər ki, onların oğulları məktəbdə mütəmadi olaraq Roma əsilli olduğu üçün təhqir olunur və döyülür. Məktəbin səlahiyyətli şəxsləri məsələ ilə bağlı iki məruzə hazırlamış və bildirmişlər ki, Daniel həmişə müəllim və tələbələrlə mübahisə yaşayan bir şagirdədir və məktəb nümayəndələri onunla problemlərini həll etməsi üçün söhbət etmişlər, həmçinin, oğullarının davranışı barədə Danielin valideynlərinə də məlumat vermişlər. Məhkəməyə verilən şikayətlərin əsasını da Danielin döyülməsi və təhqir olunması barədə səlahiyyətli orqanlara müraciət olunmasına baxmayaraq problemin həll edilməməsi çıxış etmişdir. Şikayətdə Konvensiyanın 3, 8 və 41-ci maddələrinə istinad olunmuşdur. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, Xorvatiya Daniel və Kaçita Dudreviçlərə 6000 avro mənəvi zərərə və 1000 avro məhkəmə xərclərinə görə kompensasiya ödəməlidir.

Sonda qeyd etmək zəruridir ki, insan ali varlıq olduğu üçün onun işgəncəyə məruz qalması nə hüquqi cəhətdən, nə də mənəvi baxımdan qəbul ediləndir. Bu gün də dünyanın bir neçə dövlətində və hətta “demokratiyanın beşiği” adlandırılan ABŞ-nin xeyli ştatında ölüm cəzasının qalması və bunun, fikrimcə, həddən artıq əzab verən növlərinin tətbiq olunmasını (məsələn, elektrik masası) insanın mənşəyinə mütənəsb deyil. Doğrudur, ola bilər ki, o cəzaya layiq görülən şəxslər o masada əyləşməmişdən əvvəl kimlərəse fiziki və ya mənəvi çox dəhşətli işgəncələr vermişlər. Elə qatı cinayətkarlar ola bilər ki, cəmiyyətdən bir dəfəlik təcrid olunması qanunən ədalətlidir, qanuna görə sosial ədalət bərpa edilmiş olur, yenə də ölüm cəzasının qaldığı dövlətlərdə yalnız güllələnmə formasının tətbiqinin tərəfdarıyam. Hərçənd elə cinayətlər törədilir ki, güllələmə ilə cinayətin qurbanı olmuş şəxslərin yaxınları mənəvi rahatlıq tapmırlar, yüngül qalır cinayətin yanında. Bununla belə xeyli sayda dövlətlərdə istintaq səhvi nəticəsində haqsız ölüm cəzasına məhkum olunmuş şəxslər məlumdur. Lakin, hər bir halda ölüm cəzasını ləğv etmiş dövlətlərin bu addımını müsbət dəyərləndirmək lazımdır.